

Міністерство освіти і науки України
Харківський державний педагогічний університет
ім. Г.С. Сковороди

ЗАСОБИ НАВЧАЛЬНОЇ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

Збірник наукових праць

Випуск 18

За загальною редакцією
проф. В.І. Євдокимова та проф. О.М. Микитюка

Харків
«ОВС»
2002

Редакційна колегія:

- Євдокимов В.І.** — проректор з навчальної роботи Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, д-р пед. наук, проф., зав. кафедри педагогіки початкового навчання та дошкільного виховання, чл.-кор. АПН України;
- Микитюк О.М.** — проректор з наукової роботи Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, проф., зав. кафедри анатомії та фізіології людини, акад. Міжнародної кадрової академії;
- Білоцерківський В.Я.** — д-р іст. наук, проф. кафедри історії України Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди.
- Гребенюк Г.Є.** — д-р пед. наук, проф. кафедри козацької педагогіки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;
- Дмитренко Т.О.** — д-р пед. наук, проф., зав. кафедри соціальної педагогіки Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди;
- Нечипоренко Л.П.** — д-р пед. наук, проф., зав. кафедри педагогіки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна;
- Подберезький М.К.** — проректор по зв'язкам зі школами та органами освіти Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди, д-р пед. наук, проф., зав. кафедри козацької педагогіки;
- Процевський О.І.** — директор інституту економіки та права Харківського державного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди; д-р юрид. наук, проф., зав. кафедри цивільно-правових дисциплін, акад. Міжнародної кадрової академії.

*Свідоцтво**про державну реєстрацію серія КВ № 6008 від 28.03.2002**Засновник:**Харківський державний педагогічний університет
ім. Г.С. Сковороди**Затверджено вченою радою**Харківського державного педагогічного університету
ім. Г. С. Сковороди*

Засоби навчальної та науково-дослідної роботи: Збірник наукових праць / За заг. ред. проф. В.І. Євдокимова і проф. О.М. Микитюка / Харк. держ. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. — Харків: «ОВС», 2002. — Вип. 18. — 156 с.

У збірнику наукових праць висвітлено проблеми організації навчальної та науково-дослідної роботи викладачів, докторантів, аспірантів та студентів у педагогічному вузі, відображено результати наукових досліджень та методичних розробок.

Матеріали збірника представляють інтерес для широкого кола науковців.

Зміст

Прокопенко А.І. Перспективне управління соціальними системами й методи його реалізації (на матеріалі системи освіти)	5
Ярьєсько К.В. Визначення структури як засіб пізнання складного педагогічного об'єкта	16
Попова В.Л. Загальні питання естетичної підготовки вчителя на педагогічних курсах Слобожанщини кінця XIX — початку XX ст.	22
Васильєва С.О. Сутність науково-дослідної діяльності учнів	27
Якушко Н.М., Колеснік Н.О. Питання громадянської освіти і виховання у діяльності студентських організацій педвузів України (1917—1932 рр.)	30
Тихонович В.М., Довженко О.О., Шустваль С.М. Деякі аспекти виховання громадянської свідомості школярів	33
Лаврук Н.В. Умови формування логічної культури студентів як наукова проблема	39
Замула В.В. Науково-дослідницька діяльність студентів у вищих навчальних закладах	43
Столярєнко О.В. Вивчення особливостей ціннісних орієнтацій, спрямованості особистості в учнів з метою формування у них гуманістичних ставлень	48
Доценко О.Г. Розвиток проблеми пізнавальної активності у педагогічній науці	55
Яковлева Л.М. Проблеми навчання молодших школярів у літературній спадщині Бориса Грінченка	58
Микитюк В.О. Роль правової культури особистості в щоденному житті	63
Калашник Н.Г. Роль естетичного смаку у процесі формування особистості молодшої людини	65
Коваленко О.А., Логвіненко І.В. Члени Педагогічного відділу Харківського історико-філологічного товариства про методи викладання іноземних мов	73
Леонт'єва О.Ю., Зінов'єва Л.О. Реформи шкільної середньої освіти в Англії у XX столітті	77
Штефан Л.А. К.Д. Ушинський про сутність педагогічної науки	79
Агапова Т.П. Сприймання творів мистецтва в їх пізнанні на професійному рівні	83
Васильєва М.П. Проблеми деонтологічних принципів у професійній діяльності та поведінці педагога	88
Філатова Ю.С. Експериментальне дослідження ефективності тестування учнів	93

Гончаров Д.С. Генератор тестів для бланкового тестування	96
Генденштейн Л.Е. Метод ключових ситуацій як засіб поєднання навчання і контролю	99
Довженко Т.О. Особливості особистісно-орієнтованого спілкування у початковій школі	103
Кравченко І.В. Соціально-психологічний погляд на формування навчально-виховної групи вищого військового навчального закладу	107
Коченгіна М.В. Особливості синтаксичного ладу мовлення письмових переказів учнів випускних класів початкової школи з російською мовою навчання	111
Микитюк М.В. Формування професійного мовлення студентів	117
Гнізділова О.А. Громадсько-педагогічна діяльність В.Г. Короленка у «Лізі порятунку дітей» на Полтавщині	120
Тельпуховська Ю.М. Про специфіку лінгвістичної підготовки російськомовних студентів факультетів початкового навчання педагогічних вузів	127
Микитюк О.М., Мартиненко О.М. Суспільно-наукова діяльність професорсько-викладацького складу харківського та київського університетів у XIX ст.	131
Нечволод Л.І. Дидактичний вибір як умова впровадження робочих зошитів з друкованою основою в навчальний процес	136
Кравчук Т.М. Деякі питання загальнопедагогічної підготовки учителів фізичного виховання у навчальних закладах України друга половина XIX — початок XX ст.	139
Шмалей С.В. Механізми формування суб'єктивного ставлення до природи по практичному каналу	145

А.І. Прокопенко

ПЕРСПЕКТИВНЕ УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНИМИ СИСТЕМАМИ Й МЕТОДИ ЙОГО РЕАЛІЗАЦІЇ (НА МАТЕРІАЛІ СИСТЕМИ ОСВІТИ)

Загальна постановка задачі управління включає такі основні етапи: збір інформації й оцінка ситуації, обґрунтування критеріїв оптимальності й обмежень, прийняття рішення про найбільш доцільні дії, виконання рішення, контроль, корекція отриманих результатів. У процесі прийняття рішення основним виступає вибір методу управління. Найбільше розповсюдження у соціальному управлінні отримав метод планування (план — лат. *planus* — плоский, рівний). Тлумачний словник дає таке визначення: «план — задум, проект, що передбачають хід, розвиток чого — небудь; текст, документ із викладом такого задуму, проекту. Заздалегідь накреслена програма господарських, культурних, оборонних і т.ін. заходів, що передбачає порядок і термін здійснення їх; текст, документ із викладом такої програми заходів» [1, с. 420]. Аналіз наведеного визначення показує, що план — це:

- модель — мислена або текстова;
- проект функціонування (розвитку) об'єкта управління в майбутньому;
- програма заходів, що може відображати різні сторони функціонування об'єкта управління;
- текст програми заходів, що передбачає зміст, порядок і термін їхнього здійснення.

«Програма — наперед продуманий план якої-небудь діяльності» [1, с. 776].

«Планувати — складати план або проект (будівлі, споруди)» [1, с. 421].

Аналіз наведених вище визначень: «план», «програма», «планувати» показує, що сутність плану і програми є дещо близькою, але ці поняття не ідентичні. Програма виступає подальшою деталізацією елементів плану. План — це результат дії планування, а програма є похідною від плану. Прикладами плану і програми в освіті виступають навчальний план (перелік дисциплін спеціальності) і програма дисципліни (перелік питань, що підлягає засвоєнню за певний проміжок часу).

Планування як метод соціального управління одержав своє розповсюдження із середини 60-х рр. на промислових підприємствах Радянського Союзу у зв'язку з посиленням соціального фактора у житті суспільства. Далі його було розповсюджено на колективи інших типів: освітні, наукові тощо. Планування охопило цілі галузі промисловості і територіальні спільності (регіони, міста). Словник із соціології наводить приклад загальної структури плану: «зміна соціальної структури колективу; покращення умов праці й охорона здоров'я, організація дозвілля трудящих; удосконалення оплати і стимулю-

вання праці; покращення житлових і культурно-побутових умов життя; розвиток соціальної активності, участь трудящих в управлінні» [2, с. 229].

Аналіз загальної структури плану показує, що:

- управління соціальним розвитком розглядається у зв'язку з розвитком економіки (промислове підприємство, місто, регіон);
- план охоплює всі основні сторони життя;
- особлива увага приділяється проблемі виховання, формування соціальної активності людей, створення умов для їхньої участі в управлінні.

Програми соціального розвитку мають включати критерії оптимальності рішення соціальних проблем, оцінювання обмежень (часових, матеріальних, тощо), прогнозування розвитку соціальних процесів. З нашої точки зору, у програмах соціального розвитку повинні бути задіяними всі основні функції управління: регулювання, оптимізація й адаптація.

Планування передбачає розробку положення про те, хто має бути учасником управлінського процесу, як вони між собою пов'язані, як при цьому задіяне соціальне середовище. Отже — планування в соціальному управлінні — це метод, за допомогою якого спрямовуються зусилля всіх членів колективу на досягнення поставлених цілей. План визначає цілі і напрями функціонування й розвитку різних суспільних процесів, а програма — перспективні завдання.

Тлумачний словник дає кілька визначень поняття «перспективний»:

- «який має великі можливості, передумови для успішного розвитку в майбутньому;
- який передбачає наступний розвиток чого-небудь, розрахований на багато років, на майбутнє» [1, с. 325].

Перспективні завдання можуть бути засобами управління, що створює умови для успішного розвитку в майбутньому. В освіті таким прикладом виступають випереджувальні завдання, які забезпечують суттєве підвищення якості процесу навчання. Евристичні як засоби перспективного управління застосовуються для організації навчально-творчої діяльності учнів.

Для виконання заходів, передбачених плануванням, і досягнення поставленої мети необхідно здійснити організацію відповідного процесу. Розглянемо поняття «організація» та його зв'язок з управлінням. Тлумачний словник дає такі визначення понять «організовувати», «організація» [1, с.130]:

- «Організовувати:
  - створювати, засновувати що-небудь, залучати до цього інших, спіраючись на них;
  - здійснювати певні заходи громадського значення, розробляючи їхню підготовку й проведення;
  - згуртовувати, об'єднувати кого-небудь із певною метою, зосереджувати, мобілізувати, спрямовувати когось на що-небудь;

чітко налагоджувати, належно впорядковувати що-небудь».

— «Організація:

дія зі значенням «організовувати»;

об'єднання людей, суспільних груп, держав на базі спільності інтересів, мети, програми дій і т. ін.;

особливості будови чого-небудь, структура»...

Для порівняння з вищенаведеними визначеннями понять «організовувати» і «організація» наведемо визначення поняття «управляти». Управляти — спрямовувати діяльність, роботу, бути на чолі, керувати [3, с. 642]. Аналіз показує, що управління виступає окремою стороною організації. Отже, родовим є поняття «організація», а видовим — «управління».

Програми діяльності індивіда або колективу включає кілька аспектів і серед них — управління. Всі аспекти, взаємопов'язані і важливі для успішного виконання роботи. Наведемо деякі з них, на наш погляд, найголовніші: мотивація, орієнтація, загальна організація, матеріально-технічне забезпечення, економіко-фінансове забезпечення, облік і контроль, правове забезпечення, духовне (інтелектуальне), соціальне забезпечення і соціальний захист, соціально-культурне забезпечення. На першому місці стоїть мотивація як відношення суб'єкта й об'єкта до процесу соціального управління. «Мотив — це підстава, привід для якої-небудь дії, вчинку, причина, спонукка» [4, с. 691].

Проблеми мотиву, мотивації досліджує психологія; її здобутки мають велике міжнаукове значення. З приводу цього відомий психолог Б.Ф. Ломов писав: «... у мотивах і цілях найбільш виразно проявляється системний характер психічного; вони виступають як інтегральні форми психічного відбитка. Розробка цих питань має велике значення не тільки для розвитку теорії психології, але й для рішення багатьох практичних задач» [5, с. 205]. У соціології мотив — це спонукання до активності й діяльності індивіда тощо. Він пов'язаний із прагненням задовольнити певні потреби.

Стимули як вплив об'єктивних умов стають мотивами, якщо вони перетворюються у суб'єктивно значимі. Існує кілька класифікацій мотивів у залежності від:

— *суб'єкта* — індивідуальні, групові, великих соціальних спільностей;

— *об'єкта* — потреби — матеріальні, духовні;

— *виду духовних потреб* — естетичні, моральні та ін.

У залежності від виду діяльності є такі мотиви: пізнавальні, практично-перетворювальні, комунікативні. Існує ієрархія мотивів — від найбільш загальних до ситуативних. Психологи розглядають мотиви як сукупності зовнішніх і внутрішніх умов, що спонукають суб'єкт до діяльності й активності.

Мотивація в умовах соціального управління сприяє реалізації соціальної справедливості. Суб'єкт управління має знати, що головне в процесі соціального управління — це людський фактор. Може існу-

вати розумний план і відповідна йому програма, необхідне забезпечення, але не створено умов для якісного виконання працівниками своїх обов'язків. Наприклад, відсутня моральна й матеріальна зацікавленість у виконанні роботи.

Успішне здійснення програми соціального управління залежить від орієнтації й загальної організації, які пов'язані між собою. Вони передбачають:

- розподіл робіт між виконавцями;
- делегування завдань і повноважень кожному виконавцеві (групі);
- забезпечення відповідальності кожного працівника за доручену справу;
- забезпечення дисципліни й організованості в роботі;
- здатність визначати своє місце у просторі й часі;
- уміння розібратися в обставинах, навколишній обстановці, ситуації, напрямі руху під час діяльності.

Загальна організація й орієнтація здійснюються в різних сферах суспільного життя. В освіті, наприклад, студент має бути ознайомленим із навчальним планом і програмою кожної дисципліни, розуміти взаємозв'язки між дисциплінами й роль кожної з них у формуванні спеціаліста, має знати свої права й обов'язки.

Матеріально-технічне забезпечення — один із важливих аспектів функціонування системи соціального управління. Суб'єкт управління, співпрацюючи з об'єктом, визначає потреби в матеріальних ресурсах, розподіляє одержані ресурси й матеріально-технічну базу між підсистемами у залежності від їхніх потреб, стежить за економним використанням ресурсів, матеріальних і технічних засобів. Мета цієї діяльності суб'єкта полягає у підтримці життєзабезпечення всіх підрозділів системи.

Фінансово-економічний аспект, облік і контроль дозволяє суб'єкту управління постійно мати інформацію про те, скільки коштує виконання поставлених завдань, які мають місце витрати на підтримку життєзабезпечення системи та її підрозділів. Облік дозволяє забезпечувати збирання інформації про фінансово-економічну діяльність об'єкта, про виконання управлінських рішень, про наявність фінансів і матеріально-технічних ресурсів.

Облік — це важлива передумова здійснення контролю, мета якого полягає у виявленні відповідності реального стану об'єкта заданій програмі його діяльності. Контроль дозволяє визначити відповідність виконаної роботи поставленим цілям. За допомогою контролю в освіті перевіряються знання, вміння й навички учнів. Контроль виховує почуття відповідальності, розвиває самостійність, волю, характер, стимулює до застосування знань і вмінь у нових ситуаціях.

Правове забезпечення допомагає суб'єкту управління орієнтуватися в правовому просторі суспільства й ефективно керувати об'єктом управління. Основними документами, що забезпечують реалізацію правового захисту, виступають акти правового регулювання відповідної сфери діяльності, положення про цілісний об'єкт і його окремі

ланки; інструкції та настанови, в яких визначено мету функціонування об'єкта, права, обов'язки, посадові зв'язки, критерії оцінки роботи, обмеження, ступінь відповідальності.

Для здійснення соціального управління в системі освіти і соціального забезпечення дітей і молоді в Україні було прийнято такі програми:

- Національна програма «Діти України» (1996 р.);
- Харківська обласна програма «Діти України» (1996 р.);
- Національна державна комплексна програма естетичного виховання (1997 р.);
- Цільова комплексна програма Міносвіти України «Соціально-психологічна допомога і реабілітація осіб з вадами фізичного й психічного розвитку» (1996 р.) та ін.

Аналіз Національної державної комплексної програми естетичного виховання, розробленої академіком І.А. Зязюном і професором О.М. Семашко, показав, що:

— *стратегічними цілями* Програми є відродження національної культури, збереження надбань культури, творчий розвиток особистості [6, с.1];

— *перспективна мета* — «формування естетичних потреб та досвіду людини (емоцій і почуттів, поглядів, смаків, ідеалів, інтересів) як основи формування естетичного відношення, активності по сприйманню, освоєнню та перетворенню дійсності, що сприяє вихованню всебічної й гармонійно розвинутої особистості, максимальному використанню естетичного фактору в удосконаленні національної самосвідомості людей, піднесенні їхньої трудової й соціальної активності, зростанні творчого потенціалу України, прискоренні соціально-економічних процесів у ній» [6, с.5];

— *концептуальна ідея* програми полягає у тому, що «естетичне виховання має пронизувати всі сфери життєдіяльності, бути неперервним, не припиняти виховну дію з одного життєвого циклу до іншого» [6, с.6];

— визначено два основних *напрями реалізації програми*:

1. естетичне виховання підростаючого покоління, передусім у сфері освіти, в сім'ї, за місцем проживання, в дитячих і молодіжних об'єднаннях;

2. втілення естетичних начал у трудову діяльність як молоді, так і дорослого населення;

— визначено *принципову новизну* програми, а саме — в сучасних умовах об'єктом естетичного виховання є не стільки певні вікові групи, скільки певні професійні та соціальні об'єднання [6, с. 6];

— пріоритетною *проблемою* визначено розробку змісту естетичного виховання як національного (фактор українства) з урахуванням досвіду світової естетичної й педагогічної думки;

— основним *принципом* розробки й реалізації програми є інтегративний підхід, який дозволяє розглянути естетичне виховання як елемент культурно-екологічної освіти;

— естетичне виховання розглядається як вид соціального, громадського виховання.

У першому розділі програми визначено *комплекс заходів* у кожній з основних сфер життєдіяльності людини: сімейній, освітній, вільного часу, виробничій, побутовій, екологічній.

У другому розділі наведено *механізми* реалізації програми, теоретико-методичне забезпечення, матеріальні й фінансові ресурси, кадрові, юридичне та соціально-організаційне забезпечення.

У цілому, програма має комплексний характер, охоплює всі основні сфери соціальної політики. У ній представлені стратегічні й перспективні цілі, основна концептуальна ідея, визначено два напрями реалізації, принципovu новизну, пріоритетну проблему, основний принцип розробки й реалізації, загальне визначення естетичного виховання як виду соціального, викладено комплекс заходів і наведено механізми реалізації процесу естетичного виховання у різних сферах життєдіяльності людини. Як було зазначено вище, програма включає концептуальну ідею, але сама концепція естетичного виховання буде складатися, на думку авторів, на базі визначення засад і завершиться «створенням цілісної національної системи естетичного виховання» [6, с. 7].

Національну Програму «Діти України» спрямовано на створення умов для виконання вимог Конвенції ООН про права дитини, Всесвітньої декларації про забезпечення виживання, захисту й розвитку дітей. У Програмі «Діти України» визначено стратегічну мету — забезпечити «права кожної дитини народитися здоровою, вижити і мати умови для всебічного розвитку, бути надійно, соціально й психологічно захищеною» [7, с. 2].

Аналіз розділу «Основні завдання Програми» (с. 3) показав, що в ньому визначено перспективні й тактичні цілі. Розглянемо різницю між цими поняттями. Тактика — це «способи, прийоми досягнення певної мети, лінія поведінки когось» [3, с. 485]. Тактичний — це такий, що відноситься до тактики; тобто тактичні цілі відображають способи й прийоми досягнення мети. Серед завдань Програми є тактичні цілі, наприклад:

— «створення сприятливих умов для фізичного, психічного, соціального й духовного розвитку дітей, забезпечення їхнього правового та соціального захисту;

— здійснення заходів щодо профілактики злочинності, наркоманії, алкоголізму й куріння серед дітей» [7, с. 3].

На нашу думку, створення необхідних умов відноситься до способів вирішення проблеми, а проведення певних заходів — до прийомів як компонентів способів. Завдання «формування гармонійно розвиненої особистості, громадянина, здатного до повноцінної життєдіяльності в усіх сферах виробництва, науки, освіти й культури» [7, с. 3] ми б віднесли до перспективної мети стосовно стратегічної цілі, сформульованої вище.

Науковою основою розробки соціальних програм виступає концепція як сукупність взаємопов'язаних положень. За ступенем загально-

сті розрізняють загальну концепцію, часткові концепції (за окремими напрямками), окремі концепти. Прикладом загальної концепції виступає «Концепція національного виховання», схвалена Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 30 червня 1994 року.

Концепція включає такі складові: сутність і особливості національного виховання; принципи національного виховання; національне виховання як фактор цілісного формування особистості; основні напрями національного виховання; система безперервного національного виховання; критерії ефективності виховної діяльності педагога; основні шляхи реалізації Концепції національного виховання [8].

Концепція національного виховання виступає засобом стратегічного управління цим процесом: «Дана концепція має на меті визначення стратегії розвитку наскрізної системи виховання молодого покоління України, наповнення виховання гуманітарним змістом, котрий узгоджується з кращими надбаннями цивілізації, орієнтований на соціалізацію, безпосередній розвиток Людини і відповідає потребам її самореалізації та актуальним завданням відродження національної культури, становлення Української держави» [8, с. 1]. Концепція визначає основні компоненти педагогічного процесу, а саме — систему принципів (народність, природовідповідність, культуровідповідність, гуманізація, демократизація, безперервність, етнізація, диференціація та індивідуалізація, послідовність, систематичність і варіативність, свідомість, активність, самодіяльність і творча ініціатива, зв'язок виховання з життям, інтегративність), основні напрями національного виховання, критерії ефективності діяльності педагога та ін. Концепція пов'язує національне виховання із соціалізацією особистості, розглядає цей вид виховання як фактор її розвитку, торкається сучасних проблем педагогічного процесу: оптимальності, інтеграції та ін.

Концепція виховання у національній системі освіти, із нашої точки зору, виступає засобом перспективного управління. «Дана Концепція має на меті визначити пріоритетні завдання виховання у національній системі освіти та основні напрями їхньої реалізації на сучасному етапі розвитку українського суспільства» [9, с. 2]. У Концепції використано один із ефективних типів управління — розподілене, у зв'язку з чим визначено завдання для різних виховних установ з урахуванням їхньої специфіки: сім'я, дитячий дошкільний заклад, середній загальноосвітній навчально-виховний заклад, професійно-технічне училище, позашкільний заклад, вищий навчальний заклад.

Основними шляхами реалізації Концепції виступають такі:

- підвищення професіоналізму вихователів;
- організаційне забезпечення; науково-методичне забезпечення;
- інтеграція у світовий освітянський простір.

Вказані шляхи реалізації Концепції спрямовані на підвищення ролі і значення суб'єктивного фактора в управлінні.

Серед інших засобів реалізації функцій управління: регулювання, адаптація, оптимізація — можна назвати ще положення. Згідно із тлу-

мачним словником, положення — «зведення правил, законів і т. ін. з певного питання» [1, с. 545].

У соціально-педагогічних системах діє велика кількість різних положень, частина з них регулює життєдіяльність дітей і молоді. Наприклад, «Примірне положення про обласний центр соціальних служб для молоді» складається з таких функціональних компонентів: сутність обласного центру соціальних служб для молоді (далі — Центр) і його функції; утворення Центру; правова основа діяльності Центру; забезпечення Центру приміщеннями й засобами зв'язку; основні завдання Центру; система цільових дій, що впливає із сукупності завдань Центру; права Центру; функції Директора Центру; майнове, фінансове, юридичне положення Центру; ліквідація Центру.

В ієрархічній системі соціальних Служб Центр займає проміжне місце між державними органами і міськими. Тому Центр виступає:

- об'єктом управління з боку державних органів;
- суб'єктом управління міськими соціальними службами;
- суб'єктом самоуправління;
- суб'єктом управління соціальними процесами.

Відповідно до цього визначено сім завдань Центру: друге завдання — як об'єкта управління з боку державних органів влади; шосте завдання — як суб'єкта управління міськими соціальними службами; перше завдання як — суб'єкта самоуправління; третє, четверте, п'яте й шосте завдання — як суб'єкта управління соціальними процесами. Аналіз показує, що завдання Центру створюють взаємопов'язану систему, причому системотвірним компонентом виступає управління соціальними процесами. Центр бере участь у реалізації таких видів управління: *стратегічного* (участь у формуванні державної політики в галузі соціальної роботи); *перспективного* (розробка та реалізація програм і заходів на виконання національних, державних, галузевих, обласних програм); *прямого* (надання соціальних послуг, соціальна профілактика, реабілітація).

Нами розглянуто й проаналізовано три найпоширеніших засоби управління в соціальній системі: концепція, план, програма, положення. Система засобів здійснює різні види управління: стратегічне, перспективне, пряме. Засоби можуть розроблятися суб'єктом управління або в процесі спільної продуктивної діяльності суб'єкта й об'єкта управління.

У процесі функціонування системи соціального управління крім об'єктивного й суб'єктивного факторів велику роль грають особистісний і людський фактори. Відображенням їхньої дії виступають такі аспекти засобів управління (плану, програми, положення тощо), як духовне й культурне забезпечення, соціальний захист і соціальне забезпечення. Особистісний фактор відображає активність особистості в процесі діяльності. Соціальна активність (від лат. *activus* — діяльний) — це свідома, цілеспрямована діяльність, орієнтована на перетворення соціальних умов, формування соціальних якостей особистості; це характеристика діяльності, що відображає ступінь реалізації

й розвитку соціальних потенцій, можливостей людини (здібності, знання, вміння, навички, цілі, задачі, прагнення тощо) [2, с. 88—98].

Одним із важливих чинників, що спонукають людину до активної діяльності, є її свідомість — процес відображення дійсності мозком людини, який охоплює всі форми психічної діяльності: пам'ять, яву, мовлення, мислення. Стрижнем свідомості людини виступає її світогляд — система поглядів на життя, природу й суспільство, джерело формування ставлення до навколишнього світу й до самої себе, обґрунтування життєвої позиції на основі концепції, вироблення прагнень, ідеалів, принципів життя й діяльності, ціннісних орієнтацій. Саме світогляд визначає духовний світ людини, її активність у діяльності, переконання, мотиви, моральний стан. Формування світогляду людини — громадянина, патріота своєї Вітчизни, що усвідомлює себе як частку Всесвіту, є сутністю духовного й культурного аспекту засобів соціального управління. Особливе місце цей аспект займає в управлінні освітою. У процесі освіти людина засвоює культурні цінності. Культура виступає передумовою й результатом освіти людини. Латинський термін «культура» означає вирощування, вдосконалювання будь-чого. Існує дидактичний аспект культури, а саме — «навчання й виховання молодого покоління засобами культури» [10, с. 62]. Освіта — це процес засвоєння накопичених багатьма поколіннями знань і культурних цінностей. Отже, освіта виступає соціокультурним феноменом і виконує соціокультурні функції. Сукупність змісту навчання й виховання, методів, організаційних форм, що сприяють активізації людини, включенню її в суспільне життя, складає зміст духовного (інтелектуального) і культурного аспектів засобів соціального управління. Значення вказаних аспектів в умовах становлення молодого демократичної правової держави України значно зростає. Формуванню відповідних процесів сприяє рівень моралі, правової й політичної культури, педагогічної культури громадян. «Як відомо, демократія спирається на порядок більш високого рівня, на ініціативу, творчість, організованість в усіх справах, постійну готовність до діяльності, до практичної реалізації знань та переконань» [11, с. 25]. Людський фактор відображає місце й роль людини в складній системі, компонентом якої вона виступає. Це інтегральна характеристика, яка об'єднує систему факторів таких, як мотивація, сукупність цінностей, матеріальні й духовні умови існування людини. У вузькому смислі людський фактор об'єднує характеристики зв'язку людини і технічних пристроїв, що входять до складу ергатичної системи. Систему освіти можна розглядати як складну ергатичну систему, управління якою здійснюється з урахуванням вказаних аспектів людського фактору. Активна, зацікавлена, творча людина виступає засобом прискорення розвитку будь-якої системи: економічної, соціальної тощо. Але зараз процес розвитку суспільства відбувається в умовах постійних протиріч, що стосуються задовільнення матеріальних і духовних потреб людей. Наприклад, існує протиріччя між реальною роллю індивідів, груп, колективів у житті суспільства та станом, в якому вони перебувають

зараз; між докладеними трудовими та інтелектуальними зусиллями та одержуваними матеріальними й духовними благами; між кваліфікацією працівника й оплатою його праці тощо. Соціальний аспект засобів управління спрямований на розв'язання вказаних й інших протиріч. Суб'єкт управління намагається усунути соціальні негаразди: несправедливість у відносинах із різними групами людей, привілеї, — і, навпаки, намагається ввести соціальний захист для тих, які його потребують. Отже, соціальний аспект разом з іншими аспектами засобів управління забезпечує втілення в життя соціальної справедливості відносно всіх учасників управлінського процесу.

В Концепції національного виховання широко відображено особистісний і людський фактори. Актуальність створення системи національного виховання, на думку авторів Концепції, «визначається потребами суспільства у всебічній активізації інтелектуального й духовно-творчого потенціалу національних та загальнолюдських цінностей, суперечливими процесами включення особистості в соціальне життя, необхідністю забезпечення єдності, наступності та послідовності виховуючих впливів різних соціальних інститутів, постійного коригування виховного впливу» [8, с. 2]. Включення особистості в соціальне життя (соціалізація) є процесом соціального управління. Об'єктом управління й суб'єктом самоуправління виступає особистість. Суспільство і різні соціальні інституції управляють цим процесом, використовуючи певні засоби. Одним із них виступає система національного виховання, що ґрунтується на загальнолюдських і національних цінностях. Процес соціалізації особистості є суперечливим. Мають місце протиріччя об'єктивного, суб'єктивного, особистісного і людського факторів, наприклад, між великою кількістю різноманітності форм і методів діяльності та неможливістю (у силу різних причин) для особистості зрозуміти, засвоїти, використати їх у своєму житті. Необхідно застосовувати такі засоби управління процесом соціалізації, які б сприяли зменшенню рівня протиріч, спричинених дією вищевказаних та інших факторів.

Висновки

1. У соціальному управлінні найбільше розповсюдження одержав метод планування. План може виступати ефективним засобом соціального управління, якщо його розроблено у спільній діяльності суб'єкта й об'єкта управління, а виконання плану підготовлено всіма необхідними ресурсами (інтелектуальними, матеріальними, часовими).

2. Програма є засобом перспективного управління соціальними процесами, якщо вона включає всі важливі аспекти діяльності: мотивацію, орієнтацію, загальну організацію, матеріально-технічне й економіко-фінансове забезпечення, соціально-культурне забезпечення і соціальний захист.

3. На процес функціонування системи соціального управління впливають такі основні фактори: об'єктивний (відображає особливості об'єкта управління та вплив на нього оточуючого середовища); суб'єкти-

ний (відображає особливості суб'єкта управління); особистісний (відображає якості особистості в процесі управління, наприклад, активність, ініціативність, самостійність тощо); людський (відображає роль і значення особистості в процесі прийняття рішень). Вищевказані й інші фактори враховуються при проектуванні засобів управління. Відображенням дії особистісного і людського факторів виступають такі аспекти засобів соціального управління, як духовне й культурне забезпечення, соціальний захист, соціальне забезпечення тощо.

Процес суспільного розвитку в Україні протікає в умовах протиріч, що стосуються задовільнення матеріальних і духовних потреб людей. Соціальний аспект засобів управління спрямований на розв'язання вказаних й інших протиріч, на втілення в життя принципів соціальної справедливості відносно всіх учасників процесу управління.

4. У національній програмі «Діти України» накреслено ієрархічну структуру цілей: стратегічних, перспективних і тактичних. Вони формулюються у філогенезі, у процесі передбачення засобів, що ведуть до бажаного результату. Стратегічні цілі подано в загальній концепції, перспективні — у часткових концепціях, тактичні у конкретних завданнях. Стратегічною метою програми виступає забезпечення права кожної дитини бути здоровою, всебічно розвинутою, соціально й психологічно захищеною. Перспективна ціль полягає у створенні необхідних умов для формування гармонійної розвинутої особистості. Тактична мета — здійснення заходів щодо попередження злочинності, наркоманії, алкоголізму.

5. Концепція національного виховання виступає засобом стратегічного управління, тому що її призначення — визначити стратегії розвитку наскрізної системи виховання молодого покоління України. Концепція виховання у національній системі освіти є засобом перспективного управління, тому що вона визначає пріоритетні завдання виховання та напрями його реалізації для різних виховних установ (сім'я, дитячий дошкільний заклад, школа тощо), тим самим реалізуючи принцип розподіленого управління в соціальній системі.

6. Аналіз Положення про соціальний заклад (Обласний центр соціальних служб для молоді) показав, що Центр бере участь у стратегічному управлінні (формування державної політики в сфері соціальної роботи), у перспективному управлінні (розробка й реалізація програм).

7. Аналіз Національної державної комплексної програми естетичного виховання показав, що вона включає основні компоненти суспільної програми. В ній наведено визначення естетичного виховання як виду соціального, громадського виховання; сформульовано концептуальну ідею, яка полягає у тому, що цей вид виховання має бути неперервним, пронизувати всі сфери життя людини; поставлено стратегічні і перспективні цілі, визначено напрям реалізації програми і пріоритетну проблему, а також механізми реалізації у сімейній, освітній, виробничій, побутовій та інших сферах життєдіяльності людини, окреслені матеріальні й фінансові ресурси, кадрове, юридичне забезпечення.

Література

1. Новий тлумачний словник української мови. В 4 т. — Т. 3. — Київ: Аконті, 1999. — 927 с.
2. Краткий словарь по социологии // Под. Ред. Д.М. Гвишиани, Н.И. Лапина. — М.: Политиздат, 1989. — 479 с.
3. Новий тлумачний словник української мови. В 4 т. — Т. 4. — Київ: Аконті, 1999. — 941 с.
4. Новий тлумачний словник української мови. В 4 т. — Т. 2. — Київ: Аконті, 1999. — 911 с.
5. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии. — М., 1984.
6. Національна державна комплексна програма естетичного виховання // Укладачі: І.А. Зязюн, О.М. Семашко. — Київ: Міністерство освіти, АПН України, 1997. — 18 с.
7. Національна програма «Діти України», 1996.
8. Концепція національного виховання // Схвалено Всеукраїнською педагогічною радою працівників освіти 3.06.1994 р.
9. Концепція виховання у національній системі освіти, 1996.
10. Бордовская Н.В., Реан А.А. Педагогика: Учебник для вузов. — СПб: Питер, 2000. — 304 с.
11. Бандурка О.М. Основи управління в органах внутрішніх справ України: теорія, досвід шляхи у досконалення. — Харків: Основа, 1999. — 440 с.

К.В. Яренько

ВИЗНАЧЕННЯ СТРУКТУРИ ЯК ЗАСІБ ПІЗНАННЯ СКЛАДНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО ОБ'ЄКТА

Розробка теорії систем і методології дослідження пов'язано з визначенням понять «система» і «структура» та співвідношення між ними. Однак вчені, що вирішують ці питання, зіткаються з такими утрудненнями:

1) відсутність єдиного розуміння поняття «система» у філософії та загальній теорії систем (системології);

2) зведення поняття «структура» лише до просторових уявлень;

3) розгляд сталих зв'язків при функціонуванні системи та ін.

Визначення поняття «структура» дається, як правило, у співвідношенні з поняттям «функція»:

— Структура забезпечує зберігання системи, і тому вона є те, що залишається відносно сталим у мінливому бутті речі [1, с. 268].

— Структура і функція ніби взаємо проникають, зливаються між собою, складаючи єдиний цілісний процес [2, с. 313].

— Структура — інваріантний аспект системи [3, с. 140].

— Структура складає стале в речі, функція виражає рух, зміну, дію [4, с. 203].

На думку філософа М.С. Кагана, таке розуміння структури породжує протиставлення структурного і генетичного підходів. Розглядаючи складні соціальні та історичні об'єкти, автор дійшов висновку, що «структуру» неправомірно протиставляти ні функції, ні еволюції

АВТОРАМ НАУКОВИХ ЗБІРНИКІВ**Вимоги до оформлення статей**

1. Приймаються до друку оригінальні та оглядові статті з різних проблем навчання і виховання.
2. Обсяг оригінальної статті — 6—8 стор. тексту, оглядових — до 12 стор., коротких повідомлень — до 3 стор.
3. Стаття подається в двох роздрукованих примірниках і на дискеті у вигляді текстового файлу. Статті в друкописному варіанті не приймаються і авторам не повертаються.
4. Рукопис підписується всіма авторами.
5. Статті подаються у форматі **Microsoft Word 6,0/98** або *.rtf. Ім'я файлу (латинськими буквами) повинно відповідати прізвищу першого автора. Весь матеріал статті повинен міститися в одному файлі.
6. Текст статті повинен бути набраний через 1,5 інтервала, шрифт «Times New Roman Cyr», кегль 14; поля: верхнє, нижнє, ліве — 2,5 см, праве — 1,5 см (30 рядків по 60—64 символи).
Малюнки підготовлені у форматі *.tif чи **Corel Draw 4,0/8,0**.
Таблиці повинні мати вертикальну орієнтацію і будуватися за допомогою майстра таблиць редактора Word. Формули підготовлені в редакторі формул MS Equation2.0
7. Оригінальні статті пишуться за схемою:
  - автори (ім'я, по батькові, прізвище)
  - ... університет (інститут, академія)
  - назва статті
  - вступ (без заголовка)
  - методика
  - результати дослідження
  - обговорення
  - висновки
  - література
  - резюме і ключові слова (українською та англійською мовами).
8. Стаття повинна бути написаною українською мовою і вичитана авторами.
9. Додатково авторам необхідно подати такі відомості: повне прізвище, ім'я та по батькові, місце роботи, посаду, науковий ступінь, тему виконаної наукової роботи, домашню адресу і контактний телефон.

Наукове видання

ЗАСОБИ НАВЧАЛЬНОЇ ТА НАУКОВО-ДОСЛІДНОЇ РОБОТИ

Збірник наукових праць

Випуск 18

За загальною редакцією
проф. **ЄВДОКИМОВА** Віктора Івановича
та проф. **МИКИТЮКА** Олександра Миколайовича

Відповідальний за випуск	<i>О.М. Худолій</i>
Комп'ютерна верстка	<i>О.В. Іващенко</i>
Коректор	<i>О.Б. Шевченко</i>

Підписано до друку 26.08.2002. Формат 60x90 ¹/₁₆. Папір офсетний.
Гарнітура Таймс. Друк офсетний. Ум. друк. арк. 9,75. Обл.-вид. арк. 9,9.
Вид. № 02-007. Зам. № 02-065. Тираж 300 прим. Ціна договірна.

Видавець «ОВС» ТОВ

Україна, 61003 м. Харків, пл. Конституції, 18, к. 11.
e-mail: ovc@ovc.kharkov.ua; <http://www.ovc.kharkov.ua>
Свідцтво Держкомінформу України
Серія ДК № 331 від 08.02.2001 р.

Віддруковано з готових діапозитивів
в друкарні ДП «Дизайн-проект»
Харків, вул. Студентська, 5/4.